

Dos models de cooperativisme agrari al primer terç del segle xx

per Jordi Planas i Maresma

RESUM:

Quina fou la contribució del cooperativisme agrari a la modernització tècnica del camp català durant el primer terç del segle xx? Aquest article pretén donar resposta a aquesta pregunta tot destacant la diversitat de models cooperatius i, consegüentment, dels seus resultats econòmics. El marc d'anàlisi se centra a la comarca del Vallès, on trobem dos models de cooperativisme agrari ben diferenciats: el primer, el de les cambres agrícoles, va tenir una incidència molt limitada en el procés de canvi tècnic; però després de la Primera Guerra Mundial es consolidà un nou model de sindicalisme agrari més modern que tindria un paper molt més destacat en la modernització tècnica i econòmica del sector. Després de descriure ambdós models cooperatius, s'argumenta que aquesta diferenciació pot considerar-se paradigmàtica del desenvolupament del cooperativisme agrari a Catalunya.

PARAULES CLAU:

Associacionisme agrari, cooperativisme, canvi tècnic, crèdit rural, Vallès, Catalunya.

ABSTRACT:

What contribution did agricultural co-operatives make to the modernization of Catalan farming in the early twentieth century? This article aims to answer this question by stressing the diversity of the co-operative models that were established during the period, and by discussing and comparing their influence. It focuses on the Vallès region, where two very different co-operative models emerged. The first comprised the associations known as «Chambers of Agriculture», which played a very minor role in the process of technological change; but after the First World War a new model of agricultural unionism was introduced which had a far greater impact on the technological and economic modernization of the sector. After a description of the two models, the article goes on to argue that they can be considered as paradigmatic of the development of agricultural co-operatives in Catalonia.

KEY WORDS:

Agricultural associations, co-operatives, technological change, rural credit, Vallès, Catalonia.

Introducció

Durant el primer terç del segle xx el sector agrari espanyol va experimentar un procés intens de canvi tècnic, que es concretà principalment en un consum creixent d'adobs inorgànics per millorar els rendiments agrícoles i en la utilització d'eines i maquinària agrícola que proveïen un estalvi del

---

factor treball.¹ Aquesta fou una de les vies d'ajust del sector agrari a la crisi del final del segle XIX, en un context de canvi profund en els mercats agraris europeus. Una altra d'aquestes vies fou la difusió del cooperativisme, que donà lloc a la proliferació de sindicats i cooperatives d'àmbit local i també a la constitució de federacions regionals al llarg del primer terç del segle XX. La coincidència d'ambdós fenòmens ha portat a destacar la importància dels sindicats i cooperatives agrícoles en l'adopció i difusió de les innovacions tècniques. El cooperativisme podia minimitzar els riscos en l'aplicació de les innovacions i reduir els costos dels *inputs* (adobs químics, anticriptogàmics, maquinària, etc.) tot reduint els intermediaris i centralitzant les compres.

Tanmateix, encara hi ha pocs estudis que hagin abordat l'impacte econòmic del cooperativisme amb resultats prou concloents,² i la idea dominant en la historiografia és que la contribució del moviment cooperatiu a la modernització tècnica agrícola fou modesta. Aquesta era una de les conclusions dels treballs de S. Garrido, quan posava de manifest que els sindicats agrícoles que van desenvolupar el cooperativisme de forma efectiva i duradera van ser pocs; els estudis de J. Planas sobre les cambres agrícoles oferien uns resultats en la mateixa direcció i, des de la perspectiva de la nova economia institucional, J. Carmona i J. Simpson parlaven també de fracàs de les cooperatives agràries abans de la Guerra Civil.³

1. J. I. JIMÉNEZ BLANCO, «Introducción» i D. GALLEGU, «Transformaciones técnicas de la agricultura española en el primer tercio del siglo XX», R. GARRABOU, C. BARCIELA, J. I. JIMÉNEZ BLANCO (eds.), *Historia Agraria de la España Contemporánea*, vol. III: *El fin de la agricultura tradicional (1900-1960)*, Barcelona, Ed. Crítica, 1986, 9-141 i 171-229, respectivament; D. GALLEGU, «Pautas regionales de cambio técnico en el sector agrario español (1900-1930)», *Cuadernos aragoneses de economía* 2, 2a època, vol. 3, 1993, 241-276. Una perspectiva més general es pot trobar a L. FERNÁNDEZ PRIETO, «Caminos del cambio tecnológico en las agriculturas españolas contemporáneas», J. PUJOL, M. GONZÁLEZ DE MOLINA, L. FERNÁNDEZ PRIETO, D. GALLEGU i R. GARRABOU, *El pozo de todos los males. Sobre el atraso en la agricultura española contemporánea*, Barcelona, Ed. Crítica, 2001, 95-146; J. PUJOL ANDREU i L. FERNÁNDEZ PRIETO, «El cambio tecnológico en la historia agraria de la España contemporánea», *Historia Agraria* 24, 2001, 59-86, i S. CALATAYUD, J. PAN-MONTOJO i J. PUJOL, «Innovación y cambio técnico en la agricultura», *Historia Agraria* 27, 2002, 15-40.

2. Per al context català del primer terç del segle XX, cal destacar els d'A. MAYAYO, «El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà», *Estudis d'Història Agrària* 5, 133-155; A. GAVALDÀ, *L'associacionisme agrari a Catalunya (El model de la Societat Agrícola de Valls: 1888-1988)*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, 1989; J. PLANAS, *Propietaris organitzats. Estudi de la Cambra Agrícola del Vallès (1901-1935)*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1991; J. POMÉS, *Les Mataró's potatoes i el cooperativisme agrari al Maresme (1903-1939)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana, 1991; G. TRIBÓ, «El Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat (1909-1939)», *Estudis d'Història Agrària* 10, 105-123; J. SANTESMANES, *El cooperativisme agrari a Vila-rodona (1893-1939). Un exemple d'estructuració econòmica, social i política en la Catalunya vitivinícola*, Vila-rodona, Centre d'Estudis del Gaià, 1996; J. J. MATEU, «El cooperativisme agrari a les Garrigues: gènesi i evolució a Llardecans i Maials (1880-1962)», *Recerques* 34, 75-96; J. M. RAMON, *El sindicalisme agrari a la Segarra (1890-1936)*, Lleida, Pagès Editors, 1999; i A. SAUMELL, *Viticultura i associacionisme a Catalunya. Els cellers cooperatius del Penedès (1900-1936)*, Tarragona, Diputació Provincial de Tarragona, 2002.

3. S. GARRIDO, «El cooperativismo agrario español del primer tercio del siglo XX», *Revista de Historia Económica* 1, any XIII, 1995, 115-144; i *Treballar en comú. El cooperativisme agrari a Espanya (1900-1936)*, València, Ed. Alfons el Magnànim, 1996; J. PLANAS, «Les cambres agrícoles

L'objectiu d'aquest article és aportar noves dades en relació a aquesta discussió, tot destacant la diversitat de models cooperatius i, conseqüentment, dels seus resultats econòmics. El marc d'anàlisi se centra en una comarca, el Vallès, on podem observar dos models de cooperativisme agrari ben diferenciats durant el primer terç del segle xx: el primer, el de les cambres agrícoles, va tenir una incidència molt limitada en el procés de canvi tècnic; el segon, el dels sindicats, va tenir un paper molt més remarcable en la modernització tècnica i econòmica del sector. Després de descriure ambdós models, s'argumenta que aquesta diferenciació no és una particularitat relacionada amb l'àmbit d'anàlisi, sinó que, al contrari, pot considerar-se paradigmàtica del desenvolupament del cooperativisme agrari a Catalunya.

La Cambra Agrícola del Vallès i el cooperativisme

Tot i que les cambres agrícoles van desenvolupar ben poc les funcions cooperatives que preveia el Reial Decret de 1890, en moltes comarques constituïren el primer intent d'organitzar la compra cooperativa d'*inputs* agraris.⁴ Aquest fou el cas del Vallès. La Cambra Agrícola es fundà l'octubre de 1901 i durant la primera dècada del segle xx va portar a terme, per primera vegada, un subministrament regular d'adobs i altres *inputs* agrícoles per als seus socis. Durant els primers deu anys de funcionament, la Cambra va distribuir 1.700 tones d'adobs, químics en la seva pràctica totalitat (95%), i contribuï doncs a difondre el consum d'aquests productes. Segons els seus dirigents, «al fundarse la Cambra el guano's venia de 22 á 25 pessetes la saca y ara's ven de 15 á 18 pessetes».⁵ La prova que la distribució de productes químics que portava a terme la Cambra tenia prou entitat, també la trobem en l'actitud dels comerciants locals. Aquests, «no contents en desacreditar la Cambra, van a trobar als socis oferintlos preus mes baixos que els nostres».⁶ A aquesta competència s'hi afegí alhora «la d'alguna casa de productes fuminichs que s'acontenta en perdre en aquesta Comarca, ab tal de poder fer mal a la Cambra».⁷

i l'intent de recomposició del món rural tradicional», *Estudis d'Història Agrària* 12, 1998, 109-127; i «Cooperativismo y difusión del cambio técnico en la agricultura. La contribución de las cámaras agrícolas (Cataluña, 1890-1930)», *Historia Agraria* 30, 2003, 87-117; J. CARMONA i J. SIMPSON, *El laberinto de la agricultura española. Instituciones, contratos y organización entre 1850 y 1936*, Monografías de Historia Rural 2 (SEHA), Saragossa, Prensas Universitarias de Saragossa, 2003.

4. PLANAS, «Cooperativismo y difusión del cambio técnico...».

5. Cambra Agrícola Oficial del Vallès, *Memòria*, 1907.

6. Cambra Agrícola Oficial del Vallès, *Memòria*, 1907.

7. Arxiu de Can Maspons de la Vall, lligall 8, borrador d'un informe intern de la Cambra del Vallès del 21 de novembre de 1906.

QUADRE 1
Subministraments de la Cambra Agrícola del Vallès, 1904-1912

<i>Productes</i>	<i>Tones (mitjana anual)</i>
Superfosfat de calç	59,0
Clorur de potassa	14,1
Sulfat amònic	39,3
Nitrat de sosa	18,5
Sulfat de ferro	1,7
Total adobs químics	132,6
Adobs orgànics	8,2
Total adobs	140,8
Sulfat de coure	4,6
Sofres	6,5
Total anticriptogàmics	11,1
Patates de llavor	29,0
Total productes	180,9

Font: elaboració pròpia a partir de les memòries de la Cambra.

El quadre 1 reflecteix l'activitat cooperativa que va portar a terme la Cambra en aquests primers anys del segle xx. Com es veu, el subministrament principal eren els adobs químics (73%). Altres productes amb una distribució important eren les patates de llavor (16%) i els anticriptogàmics (6,2%). De totes maneres, es produí una oscil·lació molt marcada en sentit decreixent: el màxim de vendes s'assolí el primer any d'activitat de la Cambra (1902), en què es van despatxar 266 tones de primeres matèries per a la confecció de guano, és a dir prop de 500 kg per soci. Es calculava que aquesta operació havia suposat un estalvi global de 15.200 ptes., a banda de proporcionar productes garantits amb anàlisis prèvies. Aquest any la Cambra també havia repartit adobs orgànics, sofres i sulfats, llavors de patata de buffé i «algunes varietats noves de patates, de blat, de blat de moro y altres llevors».⁸ L'any següent es van assajar amb èxit llavors de cànem procedent d'Itàlia i el 1904 se'n distribuïren 1,5 tones; però fou una experiència puntual, que no es tornà a repetir. La distribució d'anticriptogàmics (sulfat de coure, sofres i lisol, un producte insecticida que la Cambra havia assajat amb èxit l'any 1903), va tendir a augmentar lleugerament, tot i que depenia de la incidència que les malalties de les vinyes tenien d'un any a l'altre. En conjunt, el volum de productes subministrats per la Cambra va quedar ràpidament estancat, i al final de la primera dècada de funcionament les vendes d'adobs químics es

8. Cambra Agrícola Oficial del Vallès, *Memòria*, 1902.

van situar per sota de les cent tones. Concretament, es van situar en 86 tones el 1910, 62 el 1911 i només 40 el 1912.

En bona part, aquesta evolució era conseqüència de la creació de sindicats i associacions agrícoles a diferents localitats de la comarca. A la memòria de l'any 1910, el secretari de la Cambra afirmava que «molts pagesos que abans proveïan aquí, ara no tenen necessitat de venir perquè als seus pobles respectius ja trovan el menester». En efecte, al final de la primera dècada del segle se n'havien creat a Mollet (1907), Llinars (1908), Santa Agnès de Malanyanes (1910), Llerona (1908), Bigues (1908), Castellar (1908), Sentmenat (1906), i caldria afegir-hi la Lliga de Propietaris de Montornès (1901) i les cambres agrícoles de Sabadell (1905), Rubí (1906) i Arenys de Mar (1908), que tenien un radi d'influència superior al local. En el cas de la Cambra Agrícola de Rubí, en el moment de fundar-se ja comptava amb més de quatre-cents socis.

La Cambra del Vallès inicià la seva activitat amb més de sis-cents associats, que es distribuïen en una cinquantena de municipis de la comarca i altres localitats properes. D'entre les localitats de residència dels socis destacava, a més de Granollers (que era la seu de l'entitat), la ciutat de Barcelona (mapa 1), fet que indica que un bon nombre de socis eren propietaris rendistes, que només residien a les seves finques alguna temporada. En el conjunt de la base social de la Cambra la presència de grans propietaris era una proporció important i molts d'ells, a més, eren membres de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre; és a dir, la institució que aplegava els grans propietaris rurals catalans. Com es veu al quadre 2, una quarta part dels socis tenien en propietat una extensió de terra superior a les 50 hectàrees. Atès que només s'ha pogut identificar aproximadament la meitat dels socis que va tenir la Cambra al llarg del primer terç del segle xx, s'ha repetit el còmput amb l'única relació completa de socis (1927) i la proporció de grans

QUADRE 2

Composició de la base social de la Cambra Agrícola del Vallès segons l'extensió de terra en propietat

Extensió Propietat	Socis	%	Juntes	%	Socis 1927	%	Juntes	%
>100 ha	50	13,7	19	37,2	24	22,6	11	45,8
50 – 100 ha	44	12,0	11	21,6	15	14,2	6	25,0
20 – 50 ha	22	6,0	4	7,8	10	9,4	1	4,2
< 20 ha	28	7,7	6	11,8	11	10,4	3	12,5
No consta	222	60,6	11	21,6	46	43,4	3	12,5
Total socis	366	100,0	51	100,0	106	100,0	24	100,0

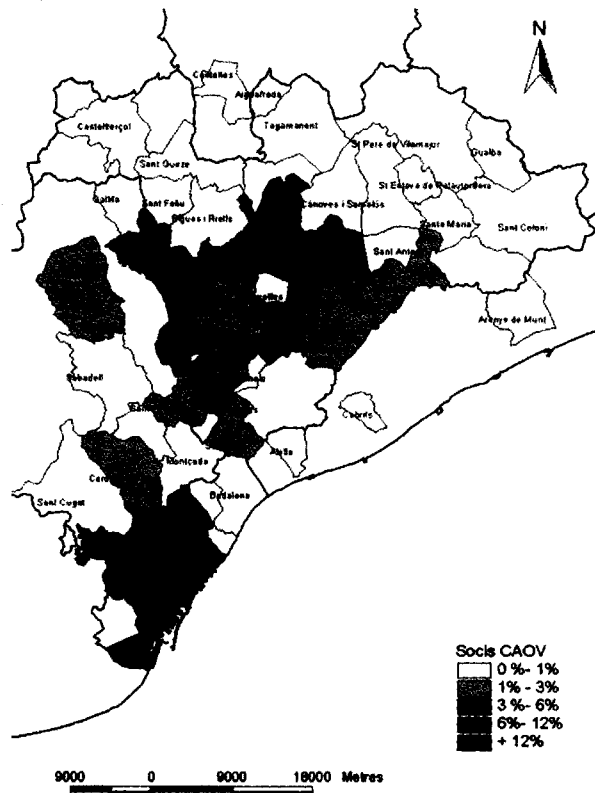
Font: elaboració pròpia a partir dels *amillaraments* i reinscripcions al Registre de la Propietat de Granollers. L'extensió dels patrimonis s'ha calculat amb la suma d'extensions de les finques radicades a la comarca. La primera part de la taula s'ha confeït amb el total de socis identificats a partir de fonts diverses; la segona, amb la relació de socis de l'any 1927 procedent de l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, Fons Associacions, expedient 2.996.

propietaris encara és més gran.⁹ Aquests propietaris no feien cap ús dels serveis cooperatius, però sí el feien, en canvi, els seus masovers, i aquesta circumstància va ser denunciada pels dirigents de la Cambra, atès que molts masovers es beneficiaven de la compra col·lectiva sense ser-ne socis. Com era previsible, el predomini dels grans propietaris entre els dirigents de la Cambra era encara molt més marcat: dues terceres parts dels socis que en algun moment van ser membres de la junta superaven les 20 hectàrees de terra en propietat i més d'una tercera part superaven les 100 hectàrees.

Per al funcionament de les activitats cooperatives la dispersió geogràfica dels socis i l'estat de les comunicacions posava límits difícils de depassar.

MAPA 1

Distribució geogràfica dels socis de la Cambra Agrícola del Vallès

Font: elaboració pròpia.

9. No es disposa d'aquesta informació d'una gran part dels socis de la Cambra. Això podria ser causat tant pel fet de tractar-se de pagesos sense terra (o amb molt poca terra) com també per la impossibilitat de detectar l'extensió de terra en propietat, per raons diverses. En tot cas, la proporció de socis sense aquesta informació és menor l'any 1927, de manera que el pes de la gran propietat resulta més evident a finals dels anys vint.

Per tal de facilitar el subministrament de productes, l'any 1904 es creà una delegació de la Cambra a Caldes de Montbui i l'any següent s'establí un magatzem a Mollet. Aquest havia de convertir-se en delegació, però no va tenir el desenvolupament esperat i la creació finalment del Sindicat Agrícola de Mollet, el 1907, va acabar tancant aquella possibilitat. La delegació de Caldes va tenir un desenvolupament més remarcable. L'àrea de Caldes estava més apartada de la capital comarcal i comptava amb un major nombre de socis, gairebé tots pagesos o petits propietaris que explotaven directament les terres, i que estaven en condicions d'aprofitar els serveis cooperatius. La delegació de Caldes de Montbui es constituí el 23 de maig de 1904 amb prop d'un centenar de socis residents a Caldes (13), Palausolità i Plegamans (25), Castellar del Vallès (33), Palaudàries (6), Gallecs (3), Sentmenat (3), Sant Feliu de Codines (2) i Santa Eulàlia de Ronçana (2). Durant els primers anys el nombre de socis va créixer ràpidament, de manera que dos anys després ja s'havia duplicat. La delegació va arribar a portar a terme el major volum de vendes de la Cambra, encara que amb alguns problemes de coordinació (retards en el subministrament i stocks que no es cobraven), i acabà per separar-se'n i crear un sindicat independent. La dissolució de la delegació de Caldes i les dificultats per a l'adquisició de productes químics que sobrevingueren amb l'esclat de la Primera Guerra Mundial provocaren la crisi definitiva dels serveis cooperatius de la Cambra i la decadència progressiva de l'entitat. Aleshores els sis-cents socis inicials havien quedats reduïts a la meitat i en els anys vint només eren un centenar.

En algun moment els seus dirigents van estudiar la possibilitat d'ampliar l'esfera d'acció de la institució, estenent les transaccions comercials a altres productes i fins i tot establint nous serveis, com la creació d'una caixa rural, cooperatives de producció i elaboració de productes, assegurances, etc.; però aquestes propostes no s'arribaren a portar mai a la pràctica i el crèdit agrícola, en particular, es desenvolupà molt poc. La secció de préstecs va tenir una vida raquítica i de poca duració: fins al 1908 només s'efectuaren uns dos-cents pagarés per un volum total de 35.000 pessetes (unes 5.000 pessetes anuals), en préstecs de petites quantitats, i els qui usufructuaren aquest servei foren «gaire be sempre els mateixos, demanant prorrogues continuament».¹⁰

En darrer terme, la contribució de la Cambra Agrícola del Vallès al desenvolupament agrari comarcal fou resultat de les activitats realitzades per difondre el coneixement de les noves tècniques, més que no pas de les pròpies activitats cooperatives. Tot i que no va aconseguir disposar de camps experimentals, alguns socis es prestaven sovint a assajar en les seves finques noves varietats de llavors, adobs o maquinària, que després la Cambra s'encarregava de difondre, sobretot per mitjà de la seva revista. Aquesta associació també va endegar campanyes contra epidèmies o per a la millora de races ramaderes, va organitzar diverses exposicions, certàmens i conferències de caràcter tècnic, i altres activitats més puntuals, com excursions i demostracions pràctiques.

10. Arxiu de Can Maspons de la Vall, lligall 8, borrador d'un informe intern...

Els límits del vell model cooperatiu i el desvetllament del nou

El 25 de gener de 1914 la delegació de la Cambra del Vallès a Caldes de Montbui va celebrar la seva darrera assemblea general i va acordar dissoldre's. La causa era que una gran part dels socis s'havien donat de baixa per fundar una altra societat agrícola totalment independent. El malestar, però, venia de lluny. L'any 1907 ja s'havia hagut de crear una comissió de compra-venda per millorar-ne la gestió i la coordinació amb la Cambra, i també començava a notar-se que una part dels socis deixaven de fer ús dels serveis cooperatius.¹¹ Aquest any els subministraments efectuats per la delegació es van situar en un centenar de tones, principalment adobs (88%), que representaven més de la meitat de tots els subministraments que aleshores efectuava la Cambra (quadre 3):

QUADRE 3

Subministraments de la delegació de la Cambra Agrícola del Vallès a Caldes de Montbui (1907)

<i>Productes</i>	<i>Tones</i>
Superfosfat de calç	2,7
Clorur de potassa	0,3
Sulfat amònic	1,6
Nitrat de sosa	3,8
Sulfat de ferro	0,5
Guanos preparats	53,6
Total adobs químics i minerals	62,5
Serradura de banya	25,7
Total adobs	88,2
Sulfat de coure	2,8
Sofres	4,8
Total anticriptogàmics	7,6
Patates de llavor	3,9
Total productes	99,7

Font: elaboració pròpia a partir de les memòries anuals.

Tot i els advertiments, però, l'activitat cooperativa de la delegació va anar minvant any rere any, i en l'Assemblea General del 1911, un soci va plantejar obertament la necessitat d'independitzar-se de la Cambra. El 1912, el balanç de l'activitat cooperativa de la delegació registrava dèficit i quedava en una situació financera molt compromesa: segons el secretari, «han vingut comerciants o traficants sense escrúpols y han posat a la venda gèneros a més baix preu y també d'inferior qualitat, y el pagés enlluernat per l'economia d'uns quants quartos, al fer les seves provisions, cap allà s'ha dirigit. [...] Ara si —afe-gia— que es indiscutiblement necessari acoblarnos, si possible es, més compac-

11. Cambra Agrícola Oficial del Vallès, *Memòria*, 1907.

tes que may y fer feina regeneradora cridant y procurant fer venir a nosaltres a tots aquells elements que s'en hagin allunyat, ja sorpresos en la seva bona fé, ja per inducció, etc. puig devant del nombre tan crescut d'enemichs que s'han format en contra nostre, seria probable'l sucumbir si vosaltres jestimats consocis! no'ns prestessiu vostre concurs y apoy moral y material».¹²

Els dirigents de la delegació de Caldes van fer un darrer intent per solucionar la crisi i redactaren unes noves bases que donaven una àmplia autonomia a la delegació respecte de la Cambra; però la situació ja no tindria marxa enrere i el gener de 1914 la delegació acordava la seva dissolució. Encara no havien passat dos mesos quan «un reduït grupo de pagesos d'aquesta vila, guiats solament per l'afany d'economia i sense altre preparació ni direcció que la bona voluntat de tots»,¹³ fundava el Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui.

El Sindicat de Caldes va agrupar molts dels antics socis de la delegació de la Cambra i entre els fundadors hi havia alguns antics membres de la junta de la delegació; però ara el grup dirigent es diferenciava molt poc de la base social del Sindicat, com es veu al quadre 4:

QUADRE 4

Composició de la base social del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui segons l'extensió de la propietat i la riquesa rústica (1915)

<i>Extensió propietat</i>	<i>Socis</i>	<i>%</i>	<i>Junta*</i>	<i>%</i>
>10 ha	0	0,0	0	0,0
5-10 ha	5	8,2	3	23,1
1-5 ha	29	47,5	8	61,5
0-1 ha	27	44,3	2	15,4
Total mostra	61	100,0	13	100,0
Total socis	225	27,4	21	61,9
<i>Riquesa rústica**</i>	<i>Socis</i>	<i>%</i>	<i>Junta*</i>	<i>%</i>
> 5.000 ptes	0	0,0	0	0,0
2.500-5.000 ptes	3	4,9	2	15,4
1.000-2.500 ptes	12	19,7	5	38,4
500-1.000 ptes	8	13,1	2	15,4
100-500 ptes	28	45,9	4	30,8
0-100 ptes	10	16,4	0	0,0
Total mostra	61	100,0	13	100,0
Total socis	225	27,4	21	61,9

Font: elaboració pròpia a partir de l'amillament de Caldes de Montbui de l'any 1944 (Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda).

* S'han considerat els que foren membres de la Junta Directiva i Consultiva dels anys 1914-1917.

** Ptes. de líquid imposable de l'any 1944.

12. Cambra Agrícola Oficial del Vallès, *Memòria*, 1912.

13. Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, *Memòria llegida en la reunió general ordinària celebrada el dia 26 de gener de 1916*.

Només una petita minoria dels socis (8,2%) tenien més de 5 hectàrees de terra al municipi de Caldes, i gairebé la meitat (44,3%) disposaven tan sols d'una extensió que podem anomenar residual o micro propietat (<1 ha). Si considerem que una explotació de menys de 5 ha difícilment podia assegurar la reproducció econòmica d'una família pagesa,¹⁴ podem concloure que l'absoluta majoria dels socis del Sindicat de Caldes havien de treballar com a arrendataris o parcers d'altres terres o bé complementar el treball agrícola amb altres ingressos. Entre els membres de la junta del Sindicat no hi trobem cap propietari amb una extensió superior a les 10 ha i només un de cada quatre disposava de més de 5 ha de terra en propietat.

Atès que al terme de Caldes de Montbui hi havia una extensió considerable d'horta, també he intentat comprovar la composició social del Sindicat a partir de la riquesa rústica declarada: tot i que s'observa una major estratificació, la major part dels socis (75%) se situa molt per sota de la riquesa mitjana de la localitat (aproximadament 1.000 ptes. de líquid imposable), gairebé dues terceres parts (62,3%) tenien assignada una riquesa inferior a 500 ptes. i no hi havia cap propietari amb una riquesa superior a les 5.000 ptes. Entre els membres de la Junta Directiva, tot i que hi trobem dos dels tres socis amb una major riquesa rústica declarada, gairebé la meitat (46,2%) tenien una riquesa inferior a les 1.000 ptes. i un 30,8% no arribava a les 500 ptes.

L'activitat cooperativa que va portar a terme el Sindicat de Caldes va ser molt superior a la que havia desenvolupat la delegació de la Càmbra. La nova orientació es manifestà des del seu inici: en el mateix acte de constitució de l'entitat, la Junta Directiva va proposar als socis l'organització de la campanya de la batuda amb una màquina de batre (una absoluta novetat a la localitat) i també va comunicar-los que ja havia efectuat la compra del sulfat de coure i del sofre. A més dels anticriptogàmics, el Sindicat de Caldes efectuà la compra cooperativa de serradura de banya, farines, blat de moro, garrofes, llobins, patates de llavor i adobs químics, en quantitats importants, i també gestionà l'exportació comuna de patata primerenca. En complir-se el primer any d'activitat, el Sindicat havia girat per valor de 58.000 pessetes i comptava ja amb 194 socis. L'any següent, el valor de les transaccions se situava en 78.000 ptes i el nombre de socis era de 225. En comparació amb el moviment econòmic que assoliria en els anys posteriors, aquestes xifres eren modestes; però cal comparar-les amb les de la delegació de la

14. Vegeu J. COLOMÉ, «Mercado de trabajo y pluriactividad en la Cataluña vitícola del ochocientos», A. CARRERAS, P. PASCUAL, D. REHER i C. SUDRIÀ (eds.), *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, Col·lecció d'Homenajes, 17: Doctor Jordi Nadal, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999, vol. I, 461-478; i també J. COLOMÉ, E. SAGUER i E. VICEDO, «Las condiciones de reproducción económica de las unidades familiares campesinas en Cataluña a mediados del siglo XIX», J. M. MARTÍNEZ CARRIÓN (ed.), *El nivel de vida en la España rural*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2002, 321-356.

Cambra, que en el moment de la seva màxima implantació tenia 179 socis i que l'any que va tenir els millors resultats va fer transaccions per valor de 32.000 ptes. (un total de 112 tones d'adobs i altres productes). En menys d'un any el Sindicat de Caldes ja havia superat, doncs, aquesta xifra, i un any més tard gairebé la triplicava.

D'aquests resultats cal extreure dues conclusions: en primer lloc, la necessitat que hi havia d'una institució que facilités la compra en comú d'adobs, llavors i altres *inputs* agrícoles, i, al mateix temps, la incapacitat de la delegació de la Cambra per desenvolupar amb eficàcia aquesta activitat. La necessitat de les compres cooperatives s'havia incrementat a mesura que progressava l'especialització pecuària (especialment de bestiar vaquí i porcí) entre els pagesos de la comarca després de la crisi agrària del final del segle XIX.¹⁵ A banda de proporcionar abundants adobs, la demanda creixent d'aliments d'origen ramader (carn i llet, principalment) de la conurbació barcelonina va fer que la ramaderia es convertís en un auxiliar molt poderós per als agricultors. La proximitat i la fàcil comunicació de la comarca amb aquest mercat barceloní (en el cas de Caldes de Montbui, per carretera i ferrocarril) va propiciar una progressiva especialització ramadera durant la segona i tercera dècada del segle XX. La principal especialització pecuària del Vallès s'orientà al subministrament de llet a Barcelona; però a l'àrea de Caldes de Montbui també hi havia una presència important de bestiar porcí per a la producció de carn, que durant el primer terç del segle XX havia més que duplicat el seu preu, i també d'aviram, que tenia una sortida fàcil en el mercat granollerí.

La qüestió fonamental per a aquesta especialització ramadera era el cost de l'alimentació del bestiar. Tot i que s'augmentà la superfície destinada a farratges, el Vallès Oriental n'era una de les comarques més deficitàries i, per tant, la prosperitat del negoci ramader depenia del preu dels pinsos (sobretot del blat de moro), que eren alts en estar prohibides les importacions. S'afegiren a aquesta situació les restriccions que suposà la Primera Guerra Mundial en el proveïment de molts *inputs* agrícoles, com ara els adobs químics, fent encara més necessària una organització de les compres cooperatives. La memòria del Sindicat de l'any 1915 precisa els gèneres subministrats als socis durant aquell any: com es veu en el quadre 5, gairebé la meitat eren adobs, principalment guano, i més d'una tercera part eren pinsos per al bestiar, sobretot blat de moro i farines.

15. Vegeu: J. PLANAS, «L'agricultura al Vallès Oriental: canvis en l'estructura productiva entre 1860 i 1930», *Lauró* 25, 2004, 17-34. Un plantejament general de la qüestió a J. PUJOL, «Especialització i canvi tècnic en l'expansió del sector ramader català entre 1880 i 1936», *Recerques* 37, 31-56.

QUADRE 5
Subministraments del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui (1915)

<i>Productes</i>	<i>Tones</i>
Guano	98,5
Serradura de banya	24,3
Total adobs	122,8
Sulfat de coure	7,5
Sofres	9,2
Total anticriptogàmics	16,7
Blat de moro	35,8
Farines per al bestiar	33,0
Segó	5,4
Garrofes	15,9
Total pinsos	90,1
Patates de llevor	29,0
Llobins	5,7
Faves	2,5
Llevors	0,3
Total llavors i altres	37,5
Total productes	267,1

Font: Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, *Memòria*, 1915.

La dinàmica cooperativa del Sindicat va topar, però, amb un problema fonamental: el finançament de les compres cooperatives, que es complicava per la situació de guerra a Europa i que obligava a la junta directiva a endeutar-se per efectuar les compres al comptat. La solució es va trobar en la creació d'una caixa rural que permetés oferir crèdit als socis i dotés de tresoreria els serveis cooperatius. Com en el cas de la batuda mecànica, aquesta iniciativa ja s'havia plantejat en el si de la delegació de la Cambra, però no s'havia arribat a portar a terme.

La creació d'una caixa rural feia necessari comptar amb persones solvents i que fossin mereixedores d'una absoluta confiança per part dels convilatans: «era un paso más el que intentábamos —deia el secretari del Sindicat—, pero era un paso tan grande que, a pesar de nuestros entusiasmos, no dejábamos de comprender que podíamos fracasar y para asegurar su éxito solicitamos la cooperación de algunos propietarios agricultores que, conscientes de sus deberes, se pusieron gustosos inmediatamente a nuestro lado.»¹⁶ Per assegurar la viabilitat del projecte, el Sindicat va buscar la cooperació d'alguns

16. Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, *Memòria*, 1929.

propietaris, entre ells el vicepresident de la Cambra del Vallès i màxim dirigent de l'antiga delegació de Caldes. Aquests propietaris es constituïren en una ponència que, d'acord amb la junta del Sindicat, redactà uns nous estatuts del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Caldes de Montbui i, un cop refundat el Sindicat, acabaren convertint-se en els seus principals dirigents. A partir d'aleshores, el Sindicat Agrícola de Caldes amplià progressivament els seus serveis cooperatius, al mateix temps que incrementava ràpidament el nombre de socis, i en pocs anys es convertí en un dels sindicats agrícoles més importants de Catalunya.

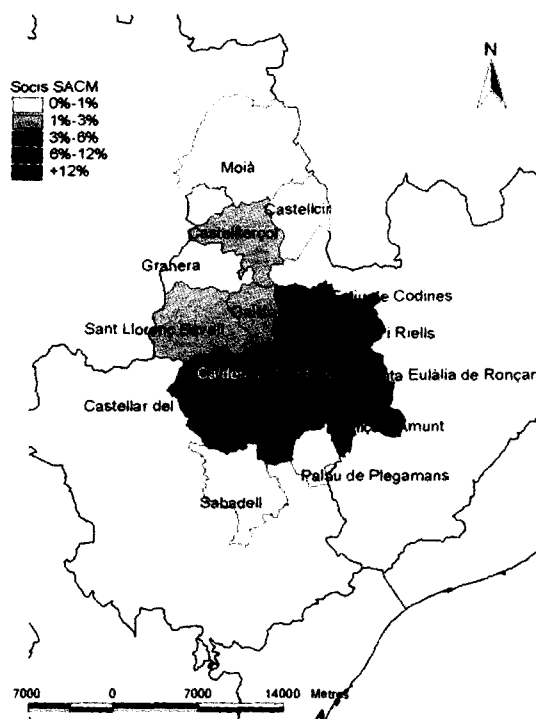
El desenvolupament econòmic del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui

La creació de la Caixa Rural i la refundació del Sindicat de Caldes va donar lloc a un autèntic salt qualitatiu en l'acció cooperativa. A més de facilitar el crèdit als petits pagesos per a la compra d'*inputs* agrícoles, la Caixa Rural va permetre disposar de capital circulant per efectuar les compres cooperatives en condicions més avantatjoses. Aquestes millores aviat van atraure els pagesos de l'àrea de Caldes, que van començar a inscriure's com a socis: a partir del 1918, els dos-cents socis de la primera etapa del Sindicat van augmentar any rere any fins a superar els vuit-cents a finals dels anys vint (vegeu més endavant el quadre 7). Segons el secretari del Sindicat, a partir de l'any 1918 ingressaren «*todos los agricultores de la población y un número muy crecido de los pueblos colindantes*».¹⁷ Com es veu al mapa 2, a part de Caldes de Montbui, el Sindicat tenia una implantació remarcable als municipis de Sentmenat, Santa Eulàlia de Ronçana, Sant Feliu de Codines, Lliçà d'Amunt, Castellar del Vallès i Bigues i Riells.

Tot i el predomini dels grans propietaris en la Junta Directiva, la base social del Sindicat de Caldes va continuar recolzant-se en la petita pagesia. En el quadre 6 podem observar que, respecte als primers anys, el Sindicat havia diversificat la seva base social i que entre els seus components s'havia incrementat la presència de grans propietaris, alguns fins i tot amb més de 100 ha de terra. Era, però, una petita minoria (només un 5% amb més de 20 ha de terra i un 4% amb més de 5.000 ptes de riquesa rústica) que corresponia principalment als dirigents; la gran majoria de socis seguien sent pagesos amb menys de 5 ha de terra (85%) i amb menys de 500 ptes. de riquesa rústica (65%). Hi havia, per tant, molt poca correspondència entre la base social del Sindicat i els seus dirigents.

17. Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, *Memòria*, 1929.

MAPA 2
Distribució geogràfica dels socis del Sindicat Agrícola
de Caldes de Montbui

Font: elaboració pròpia.

QUADRE 6

Composició de la base social del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui
segons l'extensió de la propietat i la riquesa rústica (1914-1938)

Propietat (ha)	Socis	%	Liq. imp. (ptes.)	Socis	%
>100	8	2,1	>10.000	8	2,1
50-100	9	2,3	5.000-10.000	7	1,8
20-50	5	1,3	2.500-5.000	12	3,1
10-20	8	2,1	1.000-2.500	57	14,9
5-10	29	7,6	500-1.000	51	13,4
1-5	163	42,7	100-500	145	38,0
0-1	160	41,9	0-100	102	26,7
Total mostra	382	100,0	Total mostra	382	100
Total socis	1.348	28,3	Total socis	1.348	28,3

Font: elaboració pròpia a partir dels registres de socis del Sindicat i dels amillaments de Bigues i Riells (1929), Caldes de Montbui (1944), Castellerçol (1942), Castellcir (1942), Liçà d'Amunt (1940), Palau de Plegamans (1942), Santa Eulàlia de Ronçana (1946), Castellar del Vallès (1944), Sant Feliu de Codines (1941), Sant Llorenç Savall (1944) i Sentmenat (1942) (Arxiu de la Corona d'Aragó, Secció Hisenda).

La diferent extracció social dels components del Sindicat també s'observa en altres paràmetres. Entre els socis trobem grans propietaris rurals que eren membres de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, al costat de masovers, arrendataris o jornalers. És a dir, pagesos sense terra o amb molt poca terra, que havien de complementar els seus ingressos arrendant altres parcel·les o bé amb altres ocupacions fora del sector agrari. Alguns d'aquests van tenir una participació activa en el moviment sindical i en les agrupacions locals dels partits d'esquerra. Entre els socis del Sindicat hi trobem, per exemple, els fundadors de la delegació local de la Unió de Rabassaires (1931), que en els anys trenta van promoure la revisió de contractes i que s'enfrontaren en el terreny polític i sindical amb alguns dels propietaris que dirigien el Sindicat. La compatibilitat d'aquesta doble adscripció només es pot explicar pels diferents objectius d'una i altra institució: els serveis cooperatius adreçats als pagesos en el seu conjunt, en el cas del Sindicat Agrícola, i la millora social (molt especialment dels contractes de conreu) dels treballadors del camp, en el cas del Sindicat Rabassaire.

Els avantatges que oferia l'acció cooperativa del Sindicat als pagesos eren molt destacables, especialment els relacionats amb la Caixa Rural del Sindicat, que fou la primera entitat de crèdit que s'establí a Caldes. Per a la petita pagesia el recurs del crèdit era molt important, atès que l'escassa rendibilitat de les seves explotacions donava lloc a una falta de capitalització i de fons de reserva per fer front a les contingències. A més, el pagès havia d'utilitzar mitjans de producció de fora del sector (adobs químics o anti-cryptogàmics, per exemple) i l'estacionalitat dels fluxes d'ingrés l'abocava a buscar el recurs del crèdit per fer front a aquests i altres pagaments. Però la petita pagesia no només necessitava recórrer al crèdit per finançar les despeses corrents de l'activitat agrícola; el crèdit era encara molt més imprescindible per afrontar inversions com ara la compra de terres o de maquinària, sobretot quan la creixent competència en els mercats agrícoles a partir de finals del segle XIX va fer necessària la introducció de noves tècniques i de noves especialitzacions productives. En la mesura que els mercats de crèdit estaven poc estructurats, sovint els pagesos queien en mans de prestamistes locals o bé dels mateixos comerciants que els subministraven els *inputs* agraris, els quals els exigien condicions molt més oneroses. La transcendència del crèdit agrícola era subratllada pels dirigents del Sindicat de Caldes en comparar l'acció cooperativa abans i després de la creació de la Caixa Rural:

«Los problemas que tenían planteados los agricultores de esta villa eran muchos y a pesar de estar asociados desde hacía bastantes años no habían podido dar solución adecuada a ninguno de ellos. Solamente los que disponían de algún capital habían conseguido por mediación del Sindicato verificar algunas compras en común de piensos, abonos, sulfatos y azufres con alguna ventaja económica; pero los agricultores humildes, los más necesitados de protección, los que no podían efectuar sus pagos al contado, esos se

veían obligados a adquirir a crédito todas estas materias a los comerciantes a precios siempre exagerados y, lo que era peor, recibían estos géneros algunas veces adulterados, especialmente cuando se trataba de abonos compuestos [...] lo que más apreciábamos era el auxilio material que prestábamos a tantos y tantos labradores humildes, facilitándoles al fiado, sin pagar intereses y con su sola garantía personal, toda clase de piensos para su ganado y ni uno solo de ellos en ninguna ocasión había dejado de sembrar sus tierras por falta de recursos económicos.»¹⁸

La Caixa Rural de Caldes admetia impositcions tant dels socis com de persones estranyes al Sindicat i oferia un interès del 3% a les impositcions a la vista i un 4% a les impositcions a termini. Aquestes, però, no podien retirar-se fins al cap de tres anys. Paral·lelament, l'interès dels préstecs no podia excedir el 6%, i només s'adreçava als socis sempre i quan els sol·licitessin «*para fines puramente agrícolas, como gastos de siembra o recolección, pago de contribuciones, animales, alimentos para los mismos, aperos de labranza, etc.*».¹⁹ A la pràctica, el Sindicat de Caldes feia crèdit en la compra dels gèneres i mercaderies amb les quals operava com a mitjancer, i la capacitat econòmica de l'entitat va fer possible que oferís aquest crèdit sense cobrar interessos.

Durant la primera dècada del segle xx la Cambra Agrícola del Vallès ja havia ofert el crèdit agrari, però en quantitats modestíssimes. Més tard, alguns sindicats vallesans també van desenvolupar un servei de crèdit; però l'activitat econòmica de la Caixa Rural de Caldes va ser molt superior que aquests precedents, com es dedueix del fet que les impositcions van anar augmentant fins a situar-se per sobre de les 100.000 pessetes en els anys vint. Fruit d'aquesta expansió, l'estalvi acumulat, que el 1921 era de 125.000 ptes., s'aproximava al mig milió de pessetes el 1930. La major part de les impositcions eren «a la vista», però la diferència respecte els reintegraments era prou considerable com perquè el volum d'estalvi anés en augment.

El crèdit als socis també va augmentar ràpidament: a l'inici de 1918 es situava per sota de les 500 ptes., al cap d'un any ja superava les 16.000 ptes. i en els anys trenta se situà entorn a les 200.000 ptes. El subministrament d'*inputs* agrícoles, que constituïa la principal activitat del Sindicat, assolí una importància creixent des de 1918 (amb sis anys l'import de les vendes es multiplicà per deu, situant-se per sobre del milió de pessetes) i el pagament a termini era el millor avantatge que es podia oferir als pagesos que tenien

18. *Memoria leída por el Administrador de este Sindicato...*, 9 d'octubre de 1939. Hermandad Sindical de Labradores, Caldas de Montbuy, *Memoria*, 1942.

19. Sindicato Agrícola y Caja Rural de Caldas de Montbuy, *Estatutos*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica Pontificia, 1918, article 44.

poca disponibilitat de líquid. D'acord amb la capacitat econòmica creixent de la institució, aquesta fou l'activitat que més desenvolupà el Sindicat de Caldes a partir de 1918.

QUADRE 7

Activitat cooperativa del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui
1918-1937 (en ptes.)

Any	Socis (a)	Vendes (b)	b/a	Crèdit (c)	c/a	c/b·100	Saldo crèdit (d)	d/c·100
1918	200	111.583,30	557,92	83.629,15	418,15	74,95	16.364,30	19,57
1919	324	298.079,75	920,00	204.934,10	632,51	68,75	26.753,55	13,05
1920	330	399.566,05	1.210,81	299.094,60	906,35	74,85	39.898,65	13,34
1921	421	551.420,45	1.309,79	410.136,45	974,20	74,38	49.111,05	11,97
1922	488	575.143,75	1.178,57	447.394,25	916,79	77,79	47.136,90	10,54
1923	557	795.899,45	1.428,90	638.487,55	1.146,30	80,22	81.034,00	12,69
1924	644	1.103.374,40	1.713,31	903.870,00	1.403,52	81,92	131.044,50	14,50
1925	677	1.300.202,50	1.920,54	1.087.390,40	1.606,19	83,63	140.492,00	12,92
1926	729	1.050.019,90	1.440,36	848.498,20	1.163,92	80,81	125.883,25	14,84
1927	858	1.341.743,70	1.563,80	990.461,05	1.154,38	73,82	143.810,30	14,52
1928	849	1.457.397,45	1.716,60	1.066.947,30	1.256,71	73,21	148.847,25	13,95
1929	854	1.348.486,15	1.579,02	942.823,90	1.104,01	69,92	130.478,00	13,84
1930	823	1.199.162,15	1.457,06	852.673,30	1.036,06	71,11	160.846,55	18,86
1931	811	1.318.069,20	1.625,24	850.515,50	1.048,72	64,53	189.095,80	22,23
1932	808	1.426.274,10	1.765,19	838.479,35	1.037,72	58,79	192.846,80	23,00
1933	813	1.057.421,25	1.300,64	681.379,90	838,11	64,44	197.123,75	28,93
1934	783	1.211.092,75	1.546,73	801.347,25	1.023,43	66,17	221.206,45	27,60
1935	750	1.216.720,95	1.622,29	681.428,15	908,57	56,01	194.306,00	28,51
1936	s. d.	1.011.563,45	s. d.	546.806,05	s. d.	54,06	183.370,35	33,53
1937	1.008	1.785.539,30	1.771,37	s. d.	s. d.	s. d.	234.611,00	s. d.

Font: elaboració pròpia a partir dels Llibres Majors (1918-1936), Llibre d'Inventaris (1918-1945) i memòries del Sindicat Agrícola de Caldes (1929-1937), Arxiu del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui.

Com es veu en el quadre 7, a partir de 1918 els socis adquiriren de forma creixent els gèneres que subministrava el Sindicat per mitjà de crèdit: a partir de l'inici dels anys vint, el volum de les compres a crèdit va incrementar-se ràpidament fins a situar-se entorn del milió de pessetes (més de mil pessetes per soci). És a dir, més del 80% de l'import de les vendes als socis no es pagava al comptat, tot i que la major part de les mercaderies es pagaven dintre del mateix any i els deutes incobrables eren relativament petits. La comparació amb el subministrament dels primers anys del Sindicat (vegeu el quadre 5) és prou il·lustrativa del desenvolupament

econòmic de l'entitat: el volum de mercaderies distribuïdes entre els socis s'havia multiplicat per dotze i també havia augmentat la diversitat de productes (quadre 8):

QUADRE 8
Subministraments del Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, 1929-1935

<i>Productes</i>	<i>Tones (mitjana anual)</i>
Superfosfat de calç	402,8
Clorur de potassa	27,8
Sulfat amònic	266,6
Nitrat de sosa	13,5
Sulfat de ferro	3,8
Total adobs químics	714,5
Serradura de banya	24,6
Total adobs	739,1
Sulfat de coure	25,7
Sofres	29,6
Total anticriptogàmics	55,3
Blat de moro	801,2
Ordi	222,7
Civada	74,7
Sègol	5,4
Garrofes	219,6
Veces	25,6
Polpa de remolatxa	182,8
Erb	2,13
Alfals	49,6
Farines	560,9
Segó	83,3
Palla	35,3
Total pinsos	2.263,2
Patates de llavor	97,4
Altres*	34,0
Total productes	3.189

Font: elaboració pròpia a partir de les memòries dels anys 1929-1935.

* Inclou faves, guixes, arròs i sal en petites quantitats.

L'activitat cooperativa del Sindicat de Caldes no es va reduir a la intermediació en la compra d'*inputs* agrícoles, sinó que també va començar a intervenir en la comercialització d'una part de la producció dels socis, especialment de la patata primerenca, conjuntament amb la Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral, en la qual el Sindicat de Caldes s'integrà

l'any 1932.²⁰ Un any abans de l'esclat de la Guerra Civil el Sindicat va vendre 25 vagons de blat, és a dir unes 250 tones, «havent pagat dels fons del Sindicat les guies i el transport de tot aquell blat que varen portar-nos els socis durant el funcionament de la nostra batadora, havent importat aquestes despeses unes 3.000 ptes.»; amb les patates primerenques també es va fer una bona campanya, enviant directament a Anglaterra 580 embalums i diverses partides a altres «mercats oberts de nou en certs indrets del nostre continent» que, segons es creia, eren gairebé «la nostra única solució per a donar sortida a aquest producte».²¹

La capacitat econòmica creixent del Sindicat a partir de 1918 també es va traduir en la construcció d'un estatge social, la compra d'una màquina de batre i d'un molí propi per a l'elaboració de farines, a banda d'altres màquines agrícoles que pel seu cost o per ser d'aplicació poc continuada no era fàcil que fossin adquirides individualment. En concret: un ebul·liòmetre, una màquina seleccionadora de grans, una empacadora, una bomba per al tràfec de vins, una màquina d'esclofollar ametlles i diverses arades brabant, i segadores-agarbadores.²²

L'organització cooperativa va permetre, doncs, efectuar per mitjans mecànics l'operació de batre, que era molt intensiva en treball. La campanya de la batuda es portava a terme durant uns quinze o vint dies dels mesos de juliol i agost i hi participaven una quinzena de jornalers, socis del Sindicat, i que, a més de cobrar els jornals corresponents, podien repartir-se les restes que quedaven després de l'operació. També calien els serveis d'un mecànic per a la neteja i reparació de la màquina, l'allotjament i la manutenció del qual corrien a càrrec del Sindicat. Fins al 1920 les campanyes de la batuda es van fer amb màquines llogades; aquest any, però, el Sindicat adquirí una màquina de la casa Ruston, importada d'Anglaterra, amb un motor elèctric, i l'any 1926 la va canviar per una altra màquina de més potència, de la mateixa casa. Dos anys més tard, el Sindicat adquirí una empacadora de palla que també funcionava amb energia elèctrica. La batuda mecànica era una innovació tècnica que alliberava molt treball i que, en fer necessàries reunions prèvies per prendre les decisions col·lectives (dates de la campanya,

20. Sobre la Federació de Sindicats Agrícoles del Litoral, vegeu POMÉS, *Les «Mataro's potatoes»...*

21. Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, *Memòria*, 1935. El secretari del Sindicat subratllava d'aquesta manera els avantatges de l'acció cooperativa: «Si no haguéssim estat organitzats, hauríem cobrat aquest any el blat a 50 pessetes [net de despeses, atès que el Sindicat cobria les despeses de guia i el transport fins a les farineres]? Hauríem pogut adquirir les patates de llevar al preu que les hem adquirides? I els guanys i tot el demés, quantes pessetes més ens haurien costat? On trobaríem les facilitats de crèdit de que gaudim sense pagar interès ni augment en el preu dels gèneres?»

22. En l'inventari del 10 de febrer de 1939, el conjunt de béns mobles del Sindicat Agrícola de Caldes era valorat en 7.564 ptes. Aleshores, el conjunt del capital fix superava les cent mil pessetes, de les quals la major part era constituïda per l'edifici social (65.000 pessetes) i la màquina de batre (31.000 pessetes).

preu del servei), es convertí en un dels elements que més va promoure la participació en la vida associativa i la cohesió interna del Sindicat.

Després de la màquina de batre, la instal·lació d'un molí fou l'objectiu prioritari del Sindicat. D'aquesta manera era possible disposar de farines per al bestiar a un cost més baix i s'afavoria el negoci ramader, en plena expansió. Aquest molí fou adquirit i instal·lat al local del Sindicat l'any 1922 i funcionava també amb un motor elèctric. Cinc anys més tard es va decidir canviar el sistema de moles de pedra per un nou molí triturador més perfeccionat de la casa Torras, que, a més de millorar la mòlta, era més fàcil d'accionar i no exigia la presència d'un moliner, i cap a mitjans de 1928, finalment, s'acordà adquirir «*otro molino triturador igual que el que tenemos en marcha a fin de poder atender cumplidamente al trabajo de molinería*».²³ Aleshores passaven pel molí del Sindicat més de 500 tones de blat i 200 més d'ordi i altres cereals.

La Guerra Civil va trencar el desenvolupament econòmic del Sindicat de Caldes i va aturar alguns projectes remarcables, com ara noves instal·lacions per a oli i vi, que —segons afirmava l'administrador del Sindicat l'any 1939— ja haurien entrat en funcionament «*de no haber sobrevenido los tristes acontecimientos que hemos sufrido y que tan graves daños nos han ocasionado*».²⁴ Tot i que el Sindicat va tenir continuïtat reconverint en Hermandad de Labradores y Ganaderos, la precarietat econòmica en què va quedar després de la guerra i les penalitats de tot tipus dels anys de la postguerra van impedir que aquestes millores es portessin a terme.

Conclusions

El Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui és un bon exemple d'un model de cooperativisme molt més dinàmic que el de les cambres agrícoles del començament del segle xx. Els objectius d'aquest nou model associatiu eren essencialment econòmics i vinculats a l'activitat agrària, i la cooperació era l'element articulador fonamental. Funcionant de forma empresarial, la capacitat transformadora d'aquests sindicats va anar així molt més enllà de la difusió d'algunes innovacions tècniques. La seva incidència en el creixement econòmic de les seves àrees d'influència fou notable i van esdevenir essencials per a la consolidació de les petites explotacions familiars. Com hem vist en el cas de Caldes, el Sindicat va ser un instrument eficaç per facilitar l'especialització ramadera (amb què la petita pagesia complementava les migrades rendes agrícoles), i l'adopció d'innovacions tècniques que augmentaven els rendiments de la terra i reduïen els costos de treball.

23. Llibre d'Actes del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Caldes de Montbui, acta del 31 de juliol de 1928.

24. Hermandad Sindical de Labradores. Caldas de Montbui, *Memoria*, 1942.

Aquest model de cooperativisme es començà a consolidar a Catalunya a partir de la segona dècada del segle xx i en els anys trenta s'articulà, en la Unió de Sindicats Agrícoles, la major federació de sindicats i cooperatives agrícoles de Catalunya. És clar que no tots els sindicats van desenvolupar de la mateixa manera el cooperativisme: el 1931 es calculava que hi havia a Catalunya uns cinc-cents sindicats i associacions agrícoles, «però no arriben a 200 els que més en petit o més en gran tenen serveis cooperatius com cellers, molins d'oli, farineres, destil·leries, etz, etz».²⁵ Al costat de realitzacions admirables, com la que portà a terme el Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, hi va haver moltes experiències efímeres, de sindicats que van desaparèixer al cap de pocs anys de fundar-se o que —tal com deia A. Balcells— «a la llarga, quedaren reduïts a simples casinos». Segons ell, durant el primer terç del segle xx,

«el nombre de sindicats agrícoles que fracassaren fou superior al dels que triomfaren. La falta de coneixements tècnics i administratius, les dificultats per a trobar i acumular capital, l'actitud desconfiada dels parcers en els sindicats controlats pels amos que acaparaven la direcció pel fet d'haver-hi aportat tot o gairebé tot el capital inicial, l'individualisme rutinari dels mateixos camperols; tot això contribuï o fou la causa de la ineficàcia i del fracàs de molts d'aquests sindicats».²⁶

Un dels fundadors del Sindicat Agrícola de Cervera afirmava que «el sindicat no és un fi, sinó que és un medi i com a tal s'ha de portar».²⁷ Sintentitzant així una concepció totalment diferent a la dels propietaris que havien impulsat les cambres agrícoles. La sociabilitat havia de ser una qüestió totalment secundària en la vida dels sindicats i criticava aquells que en el seus locals socials tenien una sala amb cafè. Era el que havia fet a Cervera la Cambra Agrícola de la Segarra i l'Urgell: fundada l'any 1905, va centrar la seva activitat gairebé exclusivament en la secció recreativa. Uns anys després, els sindicats agrícoles de Cervera i de Guissona desenvoluparien l'acció cooperativa i generalitzarien l'ús dels adobs químics entre els agricultors d'aquella comarca.²⁸ Un cas semblant el trobem al Baix Llobregat: l'any 1904 s'hi fundà la Cambra Agrícola que subministrava adobs i altres *inputs* agrícoles als socis; però al cap de pocs anys va desistir de realitzar directament les compres cooperatives i va limitar-se a establir un conveni amb un distribuïdor de Barcelona. En canvi, el Sindicat Agrícola de Sant Boi de Llobregat va adquirir, ja durant el primer any de funcionament (1909), més de 26 tones d'adobs inorgànics i productes químics, i aquestes adqui-

25. *Sindicat Agrícola Comarcal de Martorell*, juny de 1931.

26. A. BALCELLS, *El problema agrari a Catalunya (1890-1936): la qüestió rabassaire*, Barcelona, Nova Terra, 1968, 51.

27. V. DE MONPALAU, «El meu parer», *Guiatge Agrícol. Portaveu del Sindicat Agrícola i Caixa Rural de Sampedor*, agost de 1929.

28. J. M. RAMON, *El sindicalisme agrari a la Segarra...*

sicions s'anaren incrementant fins a situar-se per sobre de les 60 tones en els anys trenta.²⁹ Aquesta orientació cooperativista molt més decidida del Sindicat de Sant Boi es traduí en un progressiu increment de socis, que van passar d'un centenar el moment de fundar-se, a prop de tres-cents els anys trenta. Mentrestant, la Cambra Agrícola del Baix Llobregat entrava en una progressiva decadència i s'havia de lamentar «de la indiferència que rodea à la Càmara».³⁰ Al Bages podríem establir una comparació similar entre la Cambra Agrícola del Pla de Bages, que en els anys vint es debatia entre «si cal fer un esforç en conjunt, que sigui un real renaixement de la Cambra, o deixar aquesta a l'estat migrat i parasitari que fins ara vivia»,³¹ i el Sindicat Agrícola de Santpedor, que aleshores desenvolupava una intensa activitat cooperativa, amb compravenda d'*inputs* agrícoles i comestibles per als socis, caixa rural, molí, màquina de batre i celler cooperatiu, el primer que es posà en marxa a la comarca.³²

Podríem seguir amb altres exemples que ens confirmarien que el que s'ha descrit al Vallès no fou excepcional. En moltes comarques catalanes les cambres agrícoles foren les primeres associacions que van assajar el cooperativisme agrari; però només van integrar molt marginalment la pagesia, que era el sector social més necessitat de l'acció cooperativa i que hauria pogut donar més transcendència a l'aplicació del canvi tècnic. En conseqüència, a partir de la segona dècada del segle xx la majoria de cambres agrícoles van perdre dinamisme o bé van desaparèixer. Jaume de Riba atribuïa la decadència de les cambres agrícoles al fet que en el moment que es constituïren «la fórmula d'associació agrícola era encara vacil·lant» i poc «adequada», atès que en reservava la direcció als propietaris i el cooperativisme no es podia desenvolupar prou.

«Avui —continuava dient— l'associació agrícola ací i per tot Catalunya s'ha descentralitzat amb Sindicats Agrícoles d'objecte més especialitzats i d'extensió territorial més reduïda [...] ells constitueixen, si no la fórmula local agrícola definitiva, almenys la més avançada i ferma. En ella es dona la intervenció que correspon en el propi pagès cultivador i en algun són ells mateixos els directors.»³³

És una afirmació destacable, sobretot perquè procedeix d'un propietari rural ben significatiu: un dels dirigents de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, que en els anys trenta n'assumiria la presidència. Fixem-nos, però, que tot i la renovació que ell atribuïa als sindicats agrícoles, la presència

29. G. TRIBÓ, «El Sindicat Agrícola de Sant Boi...», 114.

30. *Revista de la Càmara Agrícola Oficial del Bajo Llobregat*, gener de 1912.

31. *La Pagesia*, maig de 1924.

32. L. FERRER, *La vinya al Bages. Mil anys d'elaboració de vi*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1998, 256-258.

33. J. DE RIBA, «Granollers agrícola», *La Veu de Catalunya*, 23 de juny de 1926.

dels pagesos en la direcció hi és referida com un fet bastant excepcional. Com hem vist, el Sindicat de Caldes de Montbui no fou aliè al control dels grans propietaris locals i la seva projecció exterior també l'identificava clarament amb les organitzacions creades pels grans propietaris. És més, molt probablement l'acció cooperativa no s'hauria pogut desenvolupar en la mateixa mesura sense el recolzament dels propietaris.

Tanmateix, l'exemple de Caldes també és il·lustratiu d'un altre fet molt simptomàtic: foren elements pagesos els iniciadors del nou model cooperatiu. Els propietaris es van sumar al Sindicat quan ja havia entrat en crisi el vell model de la Cambra Agrícola, en què el cooperativisme era un element més accessori que no pas central de la vida associativa. Els dirigents de la Cambra ho explicaren en moltes ocasions, quan establien quins eren els objectius principals de l'associació:

*«el fin y objeto primordiales de estas asociaciones no es el de obtener mayores beneficios metálicos ni mayores lucros posibles, sino el de asociarnos para amparar, proteger y velar por los intereses que á los agricultores atañen o afectan; el de establecer cuantas relaciones posibles sean con las demás asociaciones que á igual fin que la nuestra estan fundadas, para que siguiendo el refrán de que 'la Unión hace la fuerza', pudiéramos conseguir no se dictaran leyes ni se impusieran ciertos tributos que más de las veces perjudican en alto grado los intereses de la agricultura».*³⁴

Aquest objectiu d'organitzar la «classe agrícola» per defensar més eficaçment els seus interessos davant dels poders públics estava en l'origen de la Cambra Agrícola del Vallès; però els serveis cooperatius no foren mai la finalitat principal de l'entitat, i per tant s'hi van desenvolupar molt poc. En canvi, va ser el Sindicat Agrícola de Caldes de Montbui, que s'orientà decididament cap a l'acció cooperativa, l'entitat que va atraure definitivament els pagesos cap a l'associacionisme agrari. És possible que aquest nou Sindicat es beneficiés de l'experiència acumulada per la Cambra Agrícola, però els objectius d'ambdues associacions —fins i tot compartint alguns dels seus dirigents— eren sensiblement diferents.

Ambdues entitats són ben representatives, doncs, de dos models d'associacionisme agrari. D'una banda, el de les primeres cambres agrícoles, creades pels propietaris rurals en resposta a la crisi del finals del segle XIX, que van desenvolupar molt poc l'acció cooperativa i aviat van entrar en decadència; de l'altra, el dels sindicats més moderns i més directament vinculats a l'activitat agrària, en els quals l'impuls del cooperativisme i del canvi tècnic era menys retòric i la participació dels pagesos més efectiva.

34. Llibre d'Actes de la Delegació de la Cambra Agrícola del Vallès a Caldes de Montbui, acta del 22 de gener de 1911.